

نگاهی به تجارت پوست میان ایران و روس در عصر قاجار (برپایه اسناد وزارت خارجه ایران؛ ۱۲۴۳-۱۳۲۷ق. / ۱۸۲۸-۱۹۰۹م.)

سید رحمان حسنی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۷/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۳/۲۴

چکیده

در این مقاله سعی شده است به اجمال جایگاه تجارت پوست در مناسبات تجاری ایران و روسیه در عصر قاجار تا اوایل انقلاب مشروطه مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. اساس تحقیق حاضر، اسناد آرشیوی وزارت خارجه ایران است. موقعیت مناسب ایران در زمینه فرآورده‌های دامی بویژه پوست و پشم از یک طرف و نیاز روسیه به پوست ایران، به توجه ویژه روسیه در این زمینه انجامید. بعد از قرارداد ترکمانچای و ضمیمه تجاری آن، مناسبات بازرگانی ایران و روسیه به تدریج گسترش یافته بر تجارت پوست هم تأثیر گذاشت. مهم‌ترین مراکز تولید پوست ایران، شیراز، خراسان، اصفهان، قزوین و بخصوص همدان بود. در تمامی این مناطق و دیگر مراکز، بازرگانان روسیه در کنار بازرگانان ایران فعال بودند. در نیمه اول قرن ۱۹م. / ۱۳ق. نزدیک به ۶۵٪ پوست صادراتی ایران به روسیه صادر می‌شد. این میزان صادرات با توجه به گسترش مناسبات تجاری ایران و روسیه در زمان مظفرالدین شاه به حدود نه دهم کل صادرات پوست ایران رسید، تا آن که به تدریج دولت ایران امتیاز تجارت پوست، بویژه پوست بره را در اختیار خود گرفت. با وجود این تجارت پوست بره با روسیه همچنان به قوت خود باقی بوده است.

کلید واژه‌ها:

بررسی‌های تاریخی / روابط بازرگانی / بازرگانی خارجی / تجارت / پوست / قاجاریه / ایران / روسیه / ارامنه / روس‌ها

۱ دانشجوی دکتری تاریخ ایران در مؤسسه شرق‌شناسی و میراث خطی فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان.

مقدمه

عصر قاجار، یکی از دوره‌های حساس تاریخی ایران است که بیش از هر دوره دیگر تحت تأثیر دول بزرگ استعماری قرار گرفت. ضعف تشکیلات سیاسی، نظامی و اقتصادی از یک طرف و تهاجم‌های خارجی از سوی دیگر، و فقدان شعور سیاسی دولتمردان آن دوره بویژه در برخورد با بیگانگان، باعث گردید تا ایران در مناسبات سیاسی خود به صورت کشوری منفعل درآید که بی‌تردید انگلیس و روسیه بیش‌ترین نقش را در این زمینه داشتند. ساختار اقتصاد سنتی ایران در مقابل اقتصاد صنعتی غرب توان مقاومت نداشت و خیلی زود از پای درآمد. هرچند گام‌هایی در جهت احیای ساختارهای قدیمی اقتصاد و آشنائی با پیشرفت‌های غرب صنعتی برداشته شد، اما چشمگیر نبود. در نتیجه، اقتصاد سنتی و بومی ایران، نتوانست در برابر خیل عظیم کالاهای وارداتی صنعتی غرب بایستد و از آن رو، رفته رفته مضمحل گردید. تنها چیزی که از این جریان باقی ماند، اقتصاد سنتی - کشاورزی ایران بود.

ایران، به دلیل فرآورده‌های کشاورزی و دامی تا حدی درخور ملاحظه بود. محصولات نظیر ابریشم، پنبه، خشکبار، پوست، پشم و فرش، مشتریان خوبی در اروپا، بخصوص در روسیه داشت. همجواری روسیه با ایران و وجود راه دریائی خزر و گسترش خطوط راه‌آهن روسیه به سواحل این دریا و توسعه بنادر باکو، آستاراخان و کراسنودسک در روسیه و بندر انزلی در ایران و همچنین ارتباط این بنادر با هم، مناسبات تجاری ایران و روسیه را بیش‌تر فراهم می‌کرد. در نتیجه، روس‌ها تلاش وسیعی در مناسبات تجاری با ایران انجام دادند و سرمایه‌گذاری گسترده‌ای بخصوص در بخش محصولات کشاورزی و شیلات کردند.

یکی از محصولاتی که توجه بازرگانان روسیه را باتوجه به نیاز آن کشور جلب کرد، تجارت پوست بویژه پوست بره بود. روس‌ها، مشتریان خوبی برای پوست‌های صادراتی ایران بودند؛ به طوری که بخش اعظم صادرات پوست ایران به روسیه صورت می‌گرفت و بخش کمی از آن به شکل ترانزیت از روسیه به اروپا صادر می‌شد. بنابراین، باتوجه به اهمیت صادرات پوست ایران به روسیه و نیاز و توجه

بازرگانان روسیه به این محصول، در این مقاله سعی شده به صورت فشرده و اجمالی جایگاه تجارت پوست در مناسبات تجاری ایران و روسیه در عصر قاجار تا اوایل انقلاب مشروطه، مورد تجزیه و تحلیل قرارگیرد. اساس تحقیق حاضر، بر اسناد آرشیوی وزارت خارجه ایران استوار است.

جایگاه تجارت پوست در مناسبات تجاری ایران و روسیه در عصر قاجار

یکی از اقلام صادراتی ایران به روسیه بخصوص از راه دریای خزر، پوست بوده است. موقعیت مساعد ایران به خاطر دامپروری و فرآورده‌های دامی، سبب شده بود تا کشور ما از حیث صادرات پوست از اعتبار بالائی برخوردار شود.

در نیمه اول قرن ۱۹م. / ۱۳ق. بویژه بعد از قرارداد ترکمانچای (۱۲۴۳ق. / ۱۸۲۸م.) و تثبیت موقعیت و جایگاه روسیه از لحاظ سیاسی و اقتصادی در کشور ما، پوست ایران همانند برخی کالاهای دیگر - که بدان اشاره گردید - در روسیه طرفداران زیادی داشته است. به طور کلی، روس‌ها مشتریان خوبی برای پوست‌های ایران بودند. در نیمه اول قرن نوزدهم نزدیک به ۶۵ درصد پوست صادراتی ایران به روسیه می‌رفت و بقیه آن به دیگر کشورها فرستاده می‌شد. در این دوره پوست ایران به شکل پوست خشک نمک زده و پوست خام بره به روسیه صادر می‌گردید. (تاجبخش، ۱۳۶۲، ص ۲۶۶)

در طی دوره‌های بعد و از اواخر نیمه دوم قرن ۱۹م. / ۱۳ق. و اوایل قرن ۲۰م. / ۱۴ق.، پوست ایران همواره مورد توجه روس‌ها بوده و عواملی نظیر سرمای روسیه و کاربرد پوست در پوشاک چرمی و دیگر وسایلی که پوست در آن‌ها کاربرد داشت، در این زمینه تأثیرگذار بود. روس‌ها علاقه خاصی به پوست بره ایران داشتند.^۱ (استادوخ: ۱۶-۱۸-۱۳۲۰ق.)

پوست صادراتی ایران دو نوع بوده، یک نوع آن شامل پوست کار نکرده به صورت پوست بره معروف به پوست بغدادی و پوست‌های خشک (نمک‌سود) بود. نوع دیگر آن شامل پوست کارکرده به شکل رنگ خالص شده لاک گرفته، رنگ و روغن شده، پوست دباغی شده و چرم بوده

است. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۲۹)

تجارت پوست ایران همواره رو به ترقی بوده و بر اهمیت آن افزوده می‌شد. به طوری که از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۸ ق. / ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۰ م. یک سوم بر صادرات آن افزوده گردید. به طور کلی می‌توان گفت از اواخر نیمه دوم قرن ۱۹ م. / ۱۳ ق. تا اوایل قرن ۲۰ م. / ۱۴ ق.، نه دهم پوست ایران به روسیه فرستاده می‌شد و بقیه آن به عثمانی و هندوستان و دیگر کشورهایی که با ایران رابطه تجاری داشته‌اند، ارسال می‌گردید. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۲۹)

هرچند پوست از بیش‌تر مناطق ایران به خارج صادر می‌شد، اما مهم‌ترین مراکز ایران با توجه به موقعیت آن‌ها در زمینه تولید دام و فرآورده‌های دامی بویژه پوست؛ شیراز، خراسان، اصفهان و بخصوص همدان بوده است. در شیراز نوعی پوست یافت می‌شد که شباهت خاصی به پوست‌های بخارائی داشت و این نوع پوست در اروپا به پوست‌های حاجی‌ترخانی معروف بوده است. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۲۹؛ کرزن، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۶۰۷)

اسناد و مدارک، نشان‌دهنده فعالیت بازرگانان و تجارت روسی در امر تجارت پوست می‌باشد. روس‌ها علاوه بر پوست گوسفند و بره و حیوانات اهلی دیگر، پوست جانوران وحشی را مانند دله، روباه و زردآبی از ایران به روسیه صادر می‌کردند. این مسئله را می‌توان از محتوای نامه مسیو زیناویف (Zinaviov)، سفیر روس در سال ۱۲۹۷ ق. / ۱۸۷۹ م. به میرزا حسین‌خان سپهسالار دریافت. در این نامه، اشاره شده که دولت ایران امتیاز بهره‌برداری از پوست حیوانات مذکور و صادرات آن را به مسیوکنت منت فرت (Cont.ment.Fert) اجاره داده است.

علاوه بر این، در این نامه تأکید شده که دولت ایران عوارض و حقوق گمرکی، بیش از ۵ درصد از صدور پوست دریافت می‌دارد و به دلیل صعوبت و اشکالات در حمل و نقل، خرابی و ضایعاتی بر پوست وارد می‌شود. در نتیجه، از دولت ایران خواسته شده که اقدامات لازم را در جهت تسریع در امر تجارت پوست انجام دهد.^۲ (استادوخ: ۱۲-۱۱۲)

تاجران شهروند روس، به دلیل جذابیت پوست ایران

بخصوص پوست بره در بیش‌تر شهرهای ایران بویژه شیراز، همدان، قزوین و زنجان، فعالیت وسیعی داشته‌اند. اسناد و مدارک به جا مانده از عصر قاجار، نشان‌دهنده این امر است که معامله پوست بره در شیراز به چند نفر شهروند روس اختصاص داشته است. (استادوخ: ۲۲-۲۲ - ۱۳۲۲ ق.؛ ۲-۲۵-۱۳۲۳ ق.)

در تاریخ ۲۹ شوال ۱۳۲۰/۱۹۰۲ م. آصف‌الدوله، حکمران فارس گزارشی به وزارت امور خارجه (نصرالله مشیرالدوله) ارسال داشته است. در آن گزارش به نکاتی اشاره شده که حاوی مطالب ارزنده‌ای درباره تجارت پوست، بویژه پوست بره است. از جمله مواردی که در آن تأکید شده، عبارت است از دریافت نشدن حقوق گمرکی بیش از مقدار تعیین شده از تجار، شکوائیه و گلایه حاکم فارس از ذبح ناصحیح گوسفندان و بیرون آوردن بره به صورت سقط بوده است. به دلیل اهمیت تجارت و فروش پوست بره ایران و صدور آن به روسیه، بسیاری از دست‌اندرکاران و تاجران، قبل از آن که گوسفندان به شکل طبیعی وضع حمل نمایند و قبل از موعد معین به صورت سقط، بره را از شکم گوسفند بیرون می‌آوردند. این مسئله، به اعتراض حاکم فارس انجامیده بود.

مهم‌ترین مسئله‌ای که در این سند اشاره بدان رفته، حجم تجارت و فروش سالیانه پوست از ایران است که سالانه حدود ۱۴,۹۰۰ من به مبلغ ۱۰۸,۴۸۶ تومان گزارش شده است. (استادوخ: ۱۶-۱۸-۱۳۲۰ ق.)

از جمله مناطقی که روس‌ها در آن به تجارت پوست و حتاروده مشغول بوده‌اند، قزوین بوده است. در سال ۱۳۲۱ ق. / ۱۹۰۳ م. طبق قراردادی که میان وزارت خارجه ایران با برخورداریانس - یکی از تاجران شهروند روس منعقد گردید - تجارت و خرید و فروش پوست و روده در قزوین بود که به مدت پنج سال به فرد مذکور واگذار گردید. (استادوخ: ۲۲-۲۲ ق.)^۲ حتی قرار شد که برخورداریانس به قصاب‌های منطقه قرض (وام) دهد و در مقابل آن، قصاب‌ها یک دهم فروش پوست خود را به نامبرده پرداخت نمایند.

این تاجر روسی، در طول فعالیت خود بارها بر سر خرید و فروش پوست و روده با قصاب‌های منطقه

اختلاف پیدا کرده بود. نامه‌ها و گزارش‌های فراوانی در این خصوص در جهت حل اختلافات نامبرده با اهالی و قصاب‌های قزوین و دریافت مطالبات یکدیگر، به وزارت خارجه رفته و حتا میان سفارت روسیه با وزارت خارجه، در جهت احقاق حق طرفین، رد و بدل گردید. (استادوخ: ۲۹-۲-۱۳۲۱ق.؛ ۲۲-۲۲-۱۳۲۱ق.)

به هر روی، حضور فعال تاجران روسی نه تنها در زمینه تجارت پوست بلکه در تجارت دیگر محصولات نیز، گهگاه سبب اختلافات و دعاوی مالی می‌گردید. سند زیر، نمونه‌ای از این‌گونه اختلافات است:

«سواد کاغذ وزارت خارجه به وزیر دربار به تاریخ ۱۶ ربیع‌الاول ۱۳۲۱/۱۹۰۳م.

درخصوص - علی‌خان، حاکم شفت با برخورداریانس، تاجر مسیحی طرف گفتگو است و قرار بود که مشارالیه با اسناد خود در طهران آمده، در وزارت امور خارجه رسیدگی و قطع گفتگوی طرفین شود. متمنی است مقرر فرمائید، تلگراف مؤکدی به جناب سالار افخم نمایند که زودتر او را با اسناد روانه طهران نمایند که تأخیر حرکت مشارالیه، موجب تولید زحمت و اشکالات آتیه خواهد شد. سربعاً به طهران بیاید، بزودی کار او اصلاح و مراجعت خواهد نمود. نصرالله مشیرالدوله (استادوخ: ۲۹-۲-۱۳۲۱ق.)

همان طوری که پیش‌تر گفته شد، شیراز یکی از مناطقی بوده که بازرگان روسی از آن‌جا به کشورشان پوست حمل می‌کردند. در تاریخ ۲۹ شوال ۱۳۲۳/۲۷ دسامبر ۱۹۰۵ وقتی که علاالدوله، حاکم فارس، با اطلاع وزارت امور خارجه، حمل پوست بره را از شیراز به خارج ممنوع کرد، این اقدام به اعتراض تاجران روسی انجامید. در این ممنوعیت، به تجارت پوست ۱۵ روز فرصت داده شد تا پوست‌های خریداری کرده را حمل کنند. بعد از آن مدت اگر کسی اقدام به کشتن بره می‌کرد، برای هر بره می‌بایست پنج تومان جریمه می‌داد.

سفارت روس، طی یادداشتی به وزارت امور خارجه، در مورد گلایه و تظلم‌خواهی اتباع روسی در فارس نوشته است: روس‌ها نزدیک به دویست هزار تومان (۲۰۰,۰۰۰ تومان) در زمینه پوست بره معامله کردند. این قدغن، باعث ضرر و زیان

به اتباع روسیه خواهد شد. در نتیجه، سفارت روس خواستار لغو قدغن مذکور گردید. (استادوخ: ۲-۲۵-۱۳۲۳ق.)

البته این ممنوعیت شامل حال همه تجارت داخلی و خارجی بود و به تمام کشورهایی که در امر تجارت پوست نقش داشتند (مانند انگلستان)، در این مورد تأکید شده بود. به دنبال اعتراضات پیش آمده، مهلت قدغن شده حمل پوست، به ۳ ماه تغییر پیدا کرد؛ بعد از مدتی مهلت سه ماه به پنج ماه تبدیل شده بود؛ (استادوخ: ۲-۲۵-۱۳۲۳ق.) چرا که روس‌ها در این زمینه اصرار زیادی ورزیدند. این نکته را هم باید افزود که از زمان کشتن بره و دریافت پوست آن و خشک کردن و نمک زدن و سرانجام حمل آن به روسیه، بیش از ۵۰ روز طول می‌کشید. (استادوخ: ۲۰-۲۵-۱۳۲۳ق.)

همدان، یکی دیگر از مراکز پوست و به عبارتی مرکز چرمسازی ایران بوده است. چرم این منطقه، در اروپا به چرم روسی اشتهار داشت. علاوه بر همدان، کرمانشاه هم در صادرات پوست ایران نقش مهمی داشته است. به طوری که براساس گزارش کنسولگری انگلیس در سال ۱۳۲۱ق./۱۹۰۳م. از کرمانشاه سالانه نزدیک به بیست هزار انواع پوست، به خارج صادر می‌گردید. پوست بره، پوست روباه و سگ آبی، از این قبیل بوده‌اند. در آن زمان قیمت پوست بره ۱/۵ تا ۳/۵ قران، پوست روباه ۷ تا ۱۰ قران و سگ آبی بین ۲۶ تا ۳۰ قران بود. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۳۰)

امتیاز بهره‌برداری و عایدات پوست بره را در زمان استبداد صغیر (۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۲۶/۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ تا ۲۴ جمادی‌الآخر ۱۳۲۷/۱۳ ژوئیه ۱۹۰۹) محمدعلی میرزا به یک نفر روسی به نام علی‌اف از قرار سالی ۱۰۰,۰۰۰ تومان واگذار کرده بود. اما بعد از آن تاریخ و با افتتاح مجلس شورای ملی، قرار شد پوست بره را دولت در اختیار داشته باشد و در مقابل بابت خسارت، دولت ایران در پنج سال مبلغی معادل ۲۰۰,۰۰۰ تومان به علی‌اف بپردازد. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۱۴۴)

در تاریخ ۲۷ صفر ۱۳۲۷ / ۲۰ مارس ۱۹۰۹ دولت ایران طبق قراردادی صادراتی پوست بره را به یک تاجر روسی به نام نرسیسیانس (Nersisiantz) واگذار کرد؛ اما در تاریخ ژوئن ۱۹۱۰ / ۱۳۲۸ق. حکومت ایران با موافقت دولت

شود. (استادوخ: ۱۱۴-۲-۲۹-۱۳۲۴ق.)

بعد از انقلاب مشروطه، صادرات پوست ایران روند تصاعدی خود را سپری می‌کرده است. به طوری که در سال ۱۳۲۷-۱۳۲۸ق./۱۹۰۹-۱۹۱۰م. کل صادرات پوست ایران حدود ۱۷,۷۰۰,۵۱۸ قران بوده که از این مقدار، ۱۴,۸۹۶,۴۰۸ قران به روسیه اختصاص داشته است، و ۱,۴۸۴,۹۸۸ قران به عثمانی و بقیه آن به دیگر کشورها می‌رفته است. جدول زیر، نشان‌دهنده صادرات پوست ایران میان سال‌های ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۹ق./۱۹۰۷-۱۹۱۱م. است. (جمالزاده، ۱۳۶۲، ص ۳۰)

عمده پوست‌های صادراتی ایران به روسیه، از طریق بندر انزلی صورت می‌گرفته است. علاوه بر این از راه بنادر دیگر دریای خزر مانند آستارا، مشهدسر و بندر گز هم به روسیه پوست صادر می‌شده است. (استادوخ: ۲-۲۵-۱۳۲۳ق.) البته از راه‌های خشکی نظیر مشهد - عشق‌آباد و تبریز- تفلیس هم پوست به کشور روسیه می‌رفت. کشتی‌های کمپانی قفقاز مرکوری، در حمل‌ونقل پوست‌های ایران به روسیه بخصوص از راه بندر انزلی به باکو و آستاراخان نقش مهمی داشته‌اند. (استادوخ: ۱۱۴-۲-۲۹-۱۳۲۴ق.) بنابراین روس‌ها سهم عمده‌ای در تجارت پوست ایران داشته‌اند و بخش اعظم پوست ایران به آن کشور صادر می‌شد.

تجارت‌خانه‌های ایرانی و روسی، هر کدام به شکل گسترده در تجارت پوست میان ایران و روسیه فعالیت می‌کردند. از جمله آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: تجارت‌خانه تومانیانس که در بخش‌های مختلف تجاری فعال بود. این تجارت‌خانه، هم در روسیه و هم در ایران فعالیت داشت که علاوه بر تجارت میوه

روسیه، این امتیاز انحصاری را لغو کرد. (لیتن، ۱۳۶۷، ص ۲۰۴) بعد از این پوست بره زیر نظر دولت قرار گرفت. درآمد دولت از ناحیه فروش پوست بره در سال ۱۳۲۹ق./۱۹۱۱م. حدود ۶۷۴,۰۰۷ قران و در سال ۱۳۳۰ق./۱۹۱۲م. به ۵۶۸,۰۸۳ قران رسید. (جمالزاده، ۱۳۶۷، ص ۲۰۴)

روس‌ها نه تنها از ایران به کشورشان پوست وارد می‌کردند، بلکه از عثمانی هم پوست می‌خریدند و به صورت ترانزیت از ایران و بخصوص از طریق بندر انزلی به کشورشان ارسال می‌داشتند.

بعد از این که کشتار بره و حمل پوست آن را دولتمردان ایران در تاریخ ۲۹ شوال ۱۳۲۳ق./۱۹۰۵م. ممنوع اعلام کردند و از آنجائی که روس‌ها در آن زمان از عثمانی پوست بره خریداری می‌کردند و آن را از راه ایران به روسیه می‌بردند، با مشکلاتی روبه‌رو شده‌اند. به نظر می‌رسد ممنوعیت شامل مورد مذکور هم می‌شد. به همین دلیل در تاریخ ۳ محرم ۱۳۲۴/۲۷ فوریه ۱۹۰۶ سفارت روسیه نوشته‌ای به وزارت امور خارجه ارسال داشت و در آن گوشزد کرد:

«... چون عمل عدم کشتار بره و عدم معامله آن در خود ممالک ایران قدغن شده ... و این مسئله، ابداً ربطی به عمل گذراندن پوست به طور ترانزیت در خاک ایران ندارد، لهذا با کمال توقیر و احترام از جانب مستطاب اجل خواهشمند است مقرر فرمائید، تلگرافاً به کارپرداز دولت علیه در بغداد اعلام گردد که این مسئله طرانزیت ممنوع نیست ...» در پایان از دولت ایران خواسته شد که در این زمینه نهایت همراهی را کرده و به گمرکات سرحدی اطلاع دهد که همانند گذشته، حمل پوست عثمانی به روسیه از طریق ایران و به صورت ترانزیت اجازه داده

جدول: کل صادرات پوست ایران از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۹ق. و سهم روسیه و عثمانی در آن.

سال	صادرات پوست کار نکرده (قران)	صادرات پوست کار کرده (قران)	صادرات انواع پوست (قران)	صادرات به روسیه (قران)	صادرات به عثمانی (قران)
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۱۰,۸۱۴,۱۱۸	۵,۵۵۱,۶۲۰	۱۶,۳۶۵,۷۳۸	۱۲,۶۸۲,۵۷۴	۹۴۵,۲۵۴
پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۱۲,۳۲۳,۹۷۷	۴,۵۵۵,۶۲۴	۱۲,۸۷۹,۶۰۱	۱۴,۳۴۶,۵۵۰	۱,۷۲۴,۶۰۶
تخاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۱۱,۹۲۱,۹۲۵	۵,۷۷۸,۵۹۳	۱۷,۷۰۰,۵۱۸	۱۴,۸۹۶,۴۰۸	۱,۴۸۴,۹۸۸
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۵,۱۲۵,۳۰۰	۶,۲۲۳,۸۴۷	۲۱,۳۴۹,۱۴۷	۱۸,۱۱۹,۴۷۹	۱,۴۵۳,۷۱۵

و خشکبار، پنبه و ابریشم و دیگر محصولات، در امر تجارت پوست هم میان ایران و روسیه نقش داشت.

تجارتخانه اصلانیانس و آرزومانف، از دیگر تجارتخانه‌هایی بود که در تجارت پوست میان ایران و روسیه بویژه پوست بره فعال بودند. البته تجارت پوست، بخشی از فعالیت‌های تجاری شرکت‌های مذکور بود. شرکت نیکلا آواقینیانس، از دیگر تجارتخانه‌های فعال در امر تجارت پوست در ایران بود. عمده فعالیت این شرکت در شیراز بود و در صادرات پوست بره به روسیه نقش داشت. (لیتن، ۱۳۶۷، صص ۱۲۰ و ۱۲۱؛ تاریخچه سی ساله بانک ملی ایران (۱۳۰۷-۱۳۳۷)، بی تا، صص ۴۷-۵۰)

ناگفته نماند که شرکت‌های مذکور، تنها نمونه‌هایی از شرکت‌های تجاری فعال در زمینه تجارت پوست بودند که بیش‌تر آن‌ها را تاجران ارمنی و قفقازی تأسیس و اداره می‌کردند. در واقع بازرگانان ارمنی و قفقازی، بیش‌ترین فعالیت را در مناسبات تجاری میان ایران و روسیه بخصوص تجارت پوست داشتند.

نتیجه

موقعیت مناسب ایران در زمینه فرآورده‌های دامی بویژه پوست و پشم از یک طرف و همجواری ایران با روسیه و وجود راه‌های آبی و خشکی بخصوص دریای خزر و بنادر آن، باعث گردید که روس‌ها مشتریان خوبی برای پوست ایران به شمار آیند. مهم‌ترین مراکز تولید پوست ایران، شیراز (فارس)، خراسان، اصفهان و بخصوص همدان بود. در تمامی این مناطق و دیگر مراکز، بازرگانان روسیه در کنار بازرگانان ایران فعال بودند.

نیاز روسیه به پوست ایران، به توجه ویژه روسیه در این زمینه انجامید. بعد از قرارداد ترکمانچای و ضمیمه تجارتی آن - که تثبیت جایگاه و موقعیت روسیه را در ایران در پی داشت - مناسبات بازرگانی ایران و روسیه بتدریج گسترش یافت. با تأمین امنیت برای بازرگانان روسیه در ایران و گشایش و گسترش راه‌های تجاری شمال و توسعه بندر انزلی در اواسط دوره ناصری، بیش از پیش مناسبات بازرگانی ایران و روسیه رشد یافت. این مهم، بی‌تردید و با توجه به نیاز روسیه به پوست ایران، بر

تجارت پوست تأثیرگذار بود.

در نیمه اول قرن ۱۹ م. ۱۳/ق.، نزدیک به ۶۵٪ پوست صادراتی ایران به روسیه صادر می‌شد. بتدریج با گسترش مناسبات تجاری ایران و روسیه، بخصوص بعد از قرارداد گمرکی ایران و روسیه در زمان مظفردالدین شاه، از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی، حدود نه دهم صادرات پوست ایران به روسیه صورت می‌گرفت. تا آستانه انقلاب مشروطه و اوایل آن، تاجران و بازرگان روسی با قراردادهایی که با دولت ایران داشتند، در عرصه تجارت پوست فعال بودند.

بتدریج دولت ایران امتیاز تجارت پوست، بویژه پوست بره را در اختیار خود گرفت. با وجود این، همچنان رونق تجارت پوست میان ایران و روسیه به قوت خود باقی بود. بخش اعظم صادرات پوست ایران به روسیه، در این کشور به مصرف می‌رسید و بخشی از آن نیز به اروپا ترانزیت می‌شد.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- این سند به تاریخ ۲۹ شوال ۱۳۲۰ق.، درخصوص گزارش آصف‌الدوله، حاکم فارس، درباره پوست بره به [نصراله‌مشیرالدوله] وزیر امور خارجه است.
- ۲- نامه مسیو زیناویف سفیر روس درخصوص گمرک پوست حیوانات به میرزا حسین‌خان سپهسالار در سال ۱۲۹۷ق.

منابع:

- ۱- اسناد اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ایران.
- ۲- تاجبخش، احمد (۱۳۶۲). *سیاست‌های استعماری روسیه تزاری، انگلستان و فرانسه در ایران (نیمه اول قرن نوزدهم)*. تهران: اقبال.
- ۳- جمالزاده، محمدعلی (۱۳۶۲). *گنج شایگان*. تهران: کتاب تهران.
- ۴- کرزن، جرج (۱۳۷۳). *ایران و قضیه ایران*. (غلامعلی وحید مازندرانی، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی، جلد ۲.
- ۱- گروهی از مؤلفان. (بی تا). *تاریخچه سی ساله بانک ملی ایران (۱۳۰۷-۱۳۳۷)*. تهران: بی تا.
- ۵- لیتن، ویلهلم (۱۳۶۷). *ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی (۱۸۶۰-۱۹۱۹ م.)*. (مریم میراحمدی، مترجم). تهران: معین.